

במהלך סמסטר ב' של השנה שעברה לימדתי קורס אקדמי שכותרתו "קרל מרקס ואנחנו". לקורס היתה מטרה כפולה: ראשית, להציג בפני הסטודנטים כמה מעיקרי משנתו של מרקס, ושנית, להצביע על הרלוונטיות של מרקס לחיינו שלנו – להראות שביקורת-הקפיטליזם שהציג מרקס במחצית השנייה של המאה התשע עשרה היא גם ביקורת הסדר הכלכלי, החברתי והפוליטי של ימינו אנו. הקורס הסתיים בעבודת בית, שבה התבקשו הסטודנטים לכתוב חיבור חופשי בנושא הרלוונטיות של מרקס לימינו. ואז, כמו לפי הזמנה, פרצו ארועי מחאת הקיץ, והסטודנטים שלי נשמו לרווחה: הרלוונטיות של מרקס הפכה פתאום לדבר מובן מאליו.

האומנם?

בסוף אותו קיץ קראתי עבודות רבות ושונות, אבל תזה מרכזית שחזרה והופיעה שוב ושוב היתה, שהמחאה החברתית מוכיחה שמרקס עדיין רלוונטי. היו אף שטענו יותר מכך, שהמחאה החברתית היא בעצם ארוע מרקסיסטי, או כזה המתאים לתורת המהפכה של מרקס.

הדבר העיקרי שלמדתי מכך הוא עד כמה קשה לנפץ את הדעות הקדומות שהשתרשו במחשבתנו אודות מרקס, ועד כמה קשה להפוך את הסוציאליזם בכלל, ואת הסוציאליזם של מרקס בפרט, למשהו חי, פוליטי ואקטואלי – כמה קשה לשחרר אותו מן הדימוי הקושר את מרקס ישירות אל אוסף ססמאות פשטניות ומוסרניות אודות העוול הכלכלי והצדק החברתי...

חשוב לי להבהיר מיד: גם אני צעדתי ברחובות בקיץ האחרון (ואני מקווה לצעוד שוב בקיץ הקרוב). גם אני צעקתי ססמאות פשטניות בגרון ניחר. גם הלב שלי התמלא שמחה ותקווה לנוכח הגל האדיר של המחאה החברתית. ועוד חשוב לי להבהיר: אני לא חושב שהסטודנטים שלי טעו בכך שראו קשר בין המחאה החברתית לבין מרקס. קשר כזה אכן קיים. אבל אין זה כלל קשר פשוט ומובן מאליו. צריך להסביר אותו, בעיקר לעצמנו. וכדי להסביר אותו לעצמנו, צריך קודם כל שנסביר לעצמנו את מרקס. ובפתח הדיון אודות הקשר בין מרקס והמחאה צריך להודות, שרוב הססמאות שצעקו המפגינים בקיץ האחרון היו מאוד מאוד לא מרקסיסטיות:

"דיוור בר השגה"? – מרקס אכן מדבר בכמה מקומות על תנאי המחיה העלובים של הפרולטרם באנגליה, ועל העושק של שכר הדירה, אבל זה איננו בשום אופן עניין מרכזי בהגותו.

מחאה על יוקר המחיה? – גם זה לא נושא שמרקס הרבה לעסוק בו.

ביקורת על האופן שבו מחולק נטל המס – קשה למצוא לכך סימוכין אצל מרקס.

זעזוע מן הפער שבין עשירים ועניים, וביקורת סגנון החיים הראוותני של העשירים? – ובכן, מרקס אינו חוסך את שבטו מן הקפיטליסטים. עמודים רבים בקפיטל, ובעיקר רבות מהערות השוליים שהטקט זרוע בהן, מוקדשים להצגתם של אבירי-ההון כפי שהם: אנשים קטנים, צרי

מוחין ונעדרי שאר-רוח, המתקיימים ממציצת לשד חייהם של העובדים. אבל מרקס מדגיש שוב ושוב, בקפיטל ובמקומות אחרים, שבמוקד הביקורת שלו על הקפיטליזם עומד ההון ולא העושר. במלים אחרות: הבעיה החברתית שעליה מצביע מרקס איננה עושרם של הקפיטליסטים, הבא לידי ביטוי ברמת חיים גבוה (אם תרצו: "וילה בקיסריה") ואף לא הפער שבין רמת החיים של המעסיקים ורמת החיים של הפועלים (אם תרצו: "קיסריה לעומת אור עקיבא"). הבעיה החברתית, לפי מרקס, היא שליטתם של בעלי הון פרטיים על אמצעי הייצור, שליטה שממנה נובעת שליטתם בתהליך הייצור כולו, ובפרט – ביצרנים הישירים, כלומר, בפועלים. הבעיה העיקרית בקפיטליזם איננה הפער ברמת החיים אלא הפער בעוצמה השלטונית, בכוח השררה. צריך לבטל את הקפיטליזם לא כדי ליצור שוויון, אלא כדי ליצור חירות.

ומה באשר לפסוק שהפך לססמת הקרב הראשית של המפגינים בקיץ האחרון? היה זה, כזכור: **"העם דורש צדק חברתי"**. כולנו צעקנו זאת בהפגנות בקצב אחיד. גם אני. כישראלי מודאג צעקתי "צדק חברתי" בכיכרות. כחוקר מרקס אינני יכול שלא לחוש מבוכה עמוקה בכל פעם שמישהו מייחס למרקס את התביעה ל"צדק חברתי".

מדוע? ראשית יש לומר ששם התואר "חברתי" לא מוסיף שום דבר לשם העצם "צדק". הצדק, כפי שלימדנו כבר אריסטו, עניין חברתי הוא. אין דבר כזה צדק-לא-חברתי, ולכן "צדק חברתי" הוא ביטוי הדומה ל"כדור עגול" או "משולש בעל שלוש זוויות". אבל מה שחשוב עוד יותר הוא, שעל פי מרקס, עמדותיהם של בני האדם אודות הצדק קשורות תמיד ביחסים החברתיים והכלכליים הקונקרטיים שבהם הם נתונים. במסגרת אופן הייצור הקפיטליסטי, הקפיטליזם נתפס כצודק. ואפשר אולי לומר יותר מזה: במסגרת אופן הייצור הקפיטליסטי, הקפיטליזם אכן צודק. לא מזמן נגשה אלי סטודנטית שלי ובקשה שאעזור לה להסביר לחבריה מדוע אין זה צודק שהקפיטליסט יגרוף לכיסו את רווחי הפירמה שלו, אחרי שהחזיר את חובותיו כמובן, ואחרי ששילם לפועלים את שכרם, על פי הסכם העבודה ובכפוף לדרישות החוק. אמרתי לה, שאני יכול להסביר לה מדוע הקפיטליזם מונע מאתנו לחיות חיים אנושיים טובים וראויים יותר, מדוע הוא מונע מאתנו להעמיק את המימוש של חירותנו. אבל אינני יכול להסביר באופן מרקסיסטי מדוע הקפיטליזם הוא לא צודק.

הקפיטליסט, וכמוהו הכתב הכלכלי בעתון 'הארץ', חושבים שהקפיטליזם צודק. יכול להיות שהם צודקים. כל עוד אופן הייצור הקפיטליסטי הוא זה המגדיר את כללי המשחק, יש מידה לא מבוטלת של צדק בעמדתם של אלה האומרים שזה צודק לשחק על פי הכללים האלה. אגב, מעט מאוד אנשים יצהירו על עצמם שהם פועלים בניגוד לצדק.

צדק הוא עניין חברתי. "העם דורש צדק חברתי" שקול איפוא ל"העם דורש צדק". זה בודאי נכון, אבל גם לא ממש מפתיע. ודאי שהעם דורש צדק. גם ראש הממשלה דורש צדק, וגם ראש האופוזיציה. הפועלים רוצים צדק, המעסיקים רוצים צדק, הפלסטינים בשטחים רוצים צדק וכמוהם גם המתנחלים רוצים צדק. מישהו מכיר מפלגה פוליטית או תנועה חברתית המצהירה על עצמה שהיא לא רוצה צדק? שהיא ממש ממש מתנגדת לצדק?

בפורים האחרון, בתי בת העשר התחפשה לדפני לין. היא נשאה עמה שלט גדול שהיו כתובות עליו שתי מלים: "העם דורש!". אני לא בטוח שיש הבדל גדול, מבחינת התוכן והמשמעות, בין "העם דורש" ו"העם דורש צדק חברתי".

אז מה נשאר לנו מן המחאה החברתית, שיצדיק בכל זאת את הפניה למרקס, או את ההדפסה המחודשת של הקפיטל? יש להודות על האמת: ביקורת-הקפיטליזם של מרקס, ומחאת הקיץ האחרון, זורמות אל כיכר העיר משני כיוונים שונים מאוד. המחאה היתה בעיקרו של דבר מחאה **צרכנית**: על יוקר המחיה בכלל והדירור בפרט. מרקס מיעט להתייחס להיבטים הצרכניים של הקפיטליזם משום שעבורו הצריכה היתה רק ביטוי או נגזרת של הייצור. ואם לומר זאת באופן פילוסופי יותר: הצריכה היא, עבור מרקס, היבט של החיים האנושיים שהוא פאסיבי בעיקרו – אנחנו צורכים, כלומר קולטים אל תוך גופנו ומספחים אל אישיותינו מוצרים שונים שתהליך עיבודם כבר נשלם. אנחנו צורכים מן המוכן. הייצור, לעומת זאת, הוא הביטוי החשוב ביותר של האקטיביות האנושית, של היותינו יצורים פעילים המעצבים את העולם בהתאם לצרכיהם. מרקס הוא מעל לכל מעריץ גדול של הפעילות האנושית היצרנית והיוצרת, והביקורת הגדולה שלו אודות אופן הייצור הקפיטליסטי נסובה בעיקר על עניין זה: הקפיטליזם משעבד את הפעילות האנושית היצרנית, עושה אותה לשפחה של תוצריה, מסרס, מעוות ומנוול אותה. ואידך זיל גמור.

מסיבה זו (ואולי גם מסיבות אחרות), עומדת כל תורת המהפכה של מרקס על מאבקם של העובדים, היצרנים הישירים, אלה שבעבודתם, בפעילות חייהם, בוראים את שפע מוצרי הצריכה. מקום הרבה פחות חשוב, ולמעשה מקום שולי בלבד, תופס בתורתו ההיבט הצרכני של אותם פועלים עצמם, כאשר הם ניצבים "מצידו השני" של פס הייצור, כלקוחות. המחאה הצרכנית שהתעוררה בישראל קיץ האחרון היא, איפוא, בעלת חשיבות מוגבלת מנקודת-ראות מרקסיסטית, או לפחות מנקודת ראות מרקסיסטית כפי שהצגנו אותה עד כה (כי עד לסוף דברי אני מקווה לסתור, או לבטל באופן דיאלקטי, את מה שאמרתי עד כה).

אבל דבר חשוב הרבה יותר מתחולל בישראל בשנים האחרונות, וגם הוא חלק מסיפורו של הקיץ האחרון. כוונתי לגל התאגדויות העובדים השוטף את המשק הישראלי. מכל עבר צצות התארגנויות עובדים חדשות. עובדים שהפנימו במשך שנים את הגיון ההפרטה וצייתו לו, קמים לפתע ומקימים ועדי עובדים. זה קורה יותר ויותר, בקצב מתגבר והולך, וזה מקיף תחומים נרחבים יותר ויותר של התעשייה והמסחר. את השינוי זה חוללו במידה רבה אנשי "כוח לעובדים" – ארגון העובדים הדמוקרטי, שהחלו להקים התאגדויות חדשות. הם העירו מרבצה גם את ההסתדרות המנומנמת, שאחרי שנים רבות של אי-עשייה חזרה לאגד עובדים. וזה, חברות וחברים, זה דבר חשוב באמת, מנקודת ראות מרקסיסטית. ואם זה קורה, ואם זה מצליח, סימן שהקרקה בשלה לכך. וגם זו טענה מרקסיסטית, אם כי לא מפתיעה במיוחד.

העובדים המאוגדים של 'כוח לעובדים' צעדו עם כולם ברחובות בקיץ האחרון. גם חלק מן העובדים המאוגדים בהסתדרות היו שם, בעיקר אלה שערערו על ההנהגה הנבחרת (כמו למשל חברות איגוד העובדות הסוציאליות). אבל קולם של אלה לא נשמע מספיק במחאה החברתית. כמה חודשים אחר-כך, יצאו עובדי הרכבת המאוגדים למאבק הירואי נגד הפרטת הרכבת. האם

אבירי מחאת הקיץ התגייסו לתמוך במאבקם של עובדי הרכבת? או שגם הם שחו עם הזרם העכור של השמצת העבודה המאורגנת. גל ההשתלחיות הפרועות באיגודי העובדים כונן ותוזמר, ביוזעין ובמוצהר, על ידי כלי התקשורת המסחריים (ובכלל זה גם עיתון 'דה מרקר' שהתיימר לפרוס את חסותו על המחאה החברתית).

ועכשיו, אחרי כל דברי הביקורת האלה, אני מבקש להחיות מעפרו את הקשר שבין המחאה החברתית לבין מרקס. אני מבקש לומר שמחאה זו, שהחלה כמחאה צרכנית לא-מאוד-רחבת-אופק, הלכה והתקרבה אל מרקס ככל שהבינה את עצמה וחידדה את ניסוחיה. כך היה בקיץ שעבר, ויש לקוות שמחאת הקיץ הקרב ובא תשתמש בהישגי השנה שעברה כנקודת מוצא, ותמשיך להעמיק ולפתח את תודעת המאבק.

כי בחשבון אחרון, המאבק החברתי לא התנהל על צרכנות אלא על דמוקרטיה. הישראלים הבינו יום אחד, שתחום שלם וחשוב של חייהם – תחום הכלכלה – נשטט לחלוטין מאחיזתם הדמוקרטית. הם הבינו שהמדיניות הכלכלית מתעלמת מהם ומתעמרת בהם באופן שיטתי, שהיא משרתת, באופן שיטתי, אינטרסים זרים להם. ואם דבר כזה קורה במשטר דמוקרטי, העם יכול להאשים בכך רק את עצמו. ההמונים שיצאו לרחובות כדי לדרוש קוטג' או בית, מבינים בהדרגה שמה שהם דורשים, בעצם, זה **דמוקרטיזציה של החיים הכלכליים** – הם דורשים לעצב מדיניות כלכלית שמשרתת את הישראלים ולא דורכת עליהם, והם דורשים להעמיד את המדיניות הזאת לפיקוחם הדמוקרטי של האזרחים הכפופים לה. וכאן, בהגדרת העומק הזו של מטרותיה, פוגשת המחאה החברתית את מרקס. זו היתה בעצם הביקורת העקרונית של מרקס על הקפיטליזם: זהו משטר שבו בני האדם הופכים עצמם לעבדים של ההון הפרטי. זו היתה התביעה העקרונית שלו מבני האדם, אם תרצו – התביעה המוסרית שלו: לקחת, כקולקטיב, אחריות משותפת על הייצור. להחליט ביחד, כאנשים בוגרים, חופשיים ורציונאליים – מה לייצר, כמה לייצר, איך לייצר ובאילו תנאים, וכן, גם איך לחלק את התוצר. לכך אני מתכוון בדברי על דמוקרטיזציה של החיים הכלכליים. את זה אי אפשר להגשים כל עוד ההון שולט בבני האדם, במקום שבני האדם ישלטו באמצעי הייצור ויכוונו אותם לצרכיהם. כשהמחאה החברתית תבין זאת, ותבין את עצמה, היא תהיה למרקסיסטית.

כשהמחאה החברתית תבין את עצמה, כמאבק על הדמוקרטיזציה של החיים הכלכליים, יקרה דבר נוסף שיקרב אותה אל מרקס: היא תתנער מן האיצטלה הא-פוליטית שלה. דמוקרטיזציה היא תביעה פוליטית, ואי אפשר להשיג דמוקרטיזציה מבלי להיות פוליטי. ובאופן רחב יותר: המציאות החברתית שלנו מעוצבת באופן פוליטי, ולכן אי אפשר לשנות אותה בדרכים א-פוליטיות. לפני מרקס, בזמנו ואחריו היו שוחרי-תיקון רבים שניסו ללדת את החברה החדשה בלידת בתולין, מבלי שיזדהמו ב"גועל נפש" של הפוליטיקה. מרקס ידע טוב ככל אחד אחר שהפוליטיקה היא "גועל נפש" (בעיקר כפי שהיא נעשית במסגרת הסדר החברתי הקפיטליסטי). אבל הוא הבין ולימד שאי אפשר לשנות את ה"גועל נפש" מבלי לעסוק ב"גועל נפש". הכיוון שאותו

הורה היה ברור: קו ההתפתחות של המאבק צריך להוליך מן הפועלים המבודדים אל הפועלים המאוגדים באיגודי עובדים, ולהוליך אחר כך מאיגודי העובדים אל המפלגה הפוליטית.

”זרעי קיץ נישאים ברוח / מעירים זכרונות, מעוררים ערגונות /
זרעי קיץ באים בנחיריים / ורומזים איזה קיץ הולך להיות”

צריך לקוות שהקיץ הזה הולך להיות המשכו של הקיץ הקודם. צריך לפעול כדי להביא לכך שבקיץ הזה, העבודה המאורגנת תמצא את מקומה הטבעי בראשה ובליבה של המחאה החברתית. וגם: שהמחאה תמצא, לאט, בהדרגה, אבל בלי להתבלבל ובלי להבהל – את דרכה אל תוך הפוליטיקה.